

ERIK NØRR: Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841. Administrationshistoriske studier. Kbh. Rigsarkivet, G. E. C. Gads Forlag, 1981. 559 s. Deutsche Zusammenfassung: Pfarrer und Administrator. Rigsarkivet 1984. 35 s.

På grundlag af denne afhandling opnåede forfatteren i 1984 den filosofiske doktorgrad ved Aarhus Universitet. Nærværende anmeldelse er et resumé af anmelderens indlæg som opponert ved forsvarshandlingen 1. juni 1984; en del eksempler og enkeltheder er udeladt.

Erik Nørr har sat sig det mål »at bestemme sognepræstens rolle i teori og praksis i forvaltningen af skole- og fattigvæsenet og i det hele taget at fastlægge præstens andel i lokalsamfundets administration«. Han præciserer det med spørgsmålet om, hvorfor de nye bestemmelser i begyndelsen af 19. århundrede (fattigreglementet af 5.7.1803 og skoleordningen af 29.7.1814) fik større gennemslagskraft end lovgivningsinitiativerne i 18. århundrede. Specielt: »Havde sognepræstene andel i succes?«. Det vil være et formål med afhandlingen at vise, »at de rationalistiske præstegenerationer ikke sad dovne og uvirksomme i deres præstekald, men at de i allerhøjeste grad havde betydning for udviklingen af lokalsamfundet i tiden forud for det kommunale selvstyres etablering« (s. 15f.).

Undersøgelsen gælder således kun en del af præstens virksomhed – man ville nu om stunder betegne den som den verdslige administration. Præstens andre opgaver – som forkynder, sjælesørger, kulturel og landbrugsfaglig foregangsmand – behandles ikke i bogen. Tidens vækkelsesbevægelser spiller derfor her kun en beskeden rolle.

Forfatteren har klargjort sig, hvad han vil, og han fastholder sit sigte. I den endelige konklusion kan han så på grundlag af mange enkeltundersøgelser gøre resultatet op: »Erhvert lokalsamfund fik i løbet af de fire første årtier af århundredet takket være præsterne en tradition og et erfaringsgrundlag for, at en række funktioner skulle styres på kommunal basis. En del beboere deltog selv sammen med præsten i styret. Sogneforstanderskaberne skulle ikke starte på bar bund i 1842, men kunne bygge videre på det tidligere grundlag. De kunne starte med få funktioner og efterhånden tiltage sig flere og flere på bekostning af præsterne. Præsternes arbejde i lokalforvaltningen var således en vigtig forudsætning for det lokale selvstyre« (s. 435).

Erik Nørr har løst sin opgave ved hjælp af indgående studier over administrativ praksis i 25 sogne i Hornum og Fleskum herreder i Ålborg amt og Viborg stift – i udstrækning fra Nibe i vest til Kattegat i øst. Udvælgelsen er begrundet med eksistensen af et rigt kildemateriale, men også med disse herreders blanding af sogne med og uden større lodsejere

samt med, at de ca. 30 præster »ikke på nogen måde kan kaldes usædvanlige«. Spørgsmålet om repræsentativitet er grundigt behandlet. Forfatteren har indsigt i centraladministrationens generelle forskrifter og ændringer deri i perioden og sammenholder de lokale afgørelser dermed. Hans kendskab til tidens håndbøger, tidsskriftdebat m.v. er indgående. Han har naturligvis haft glæde af præsten Jens Møllers vidt udbredte »Håndbog for Præster i Særdeleshed med Hensyn til de Embedspligter, Lovgivningen foreskriver dem« (i flere udgaver). Man kan undre sig over ikke at finde henvisning til samme forfatters »Forsøg til en økonomisk-statistisk Beskrivelse over Danmarks geistlige Embeder«, der for Viborg stifts vedkommende forelå i 1835.

Afhandlingen falder i tre hovedafsnit – om præsten og skolen, om præsten og de fattige og om præstens øvrige funktioner. De to første vejer tungest, men også det tredje indeholder et væld af oplysninger om præstens administrative gøremål.

Fattigreglementet af 5.7.1803 og skoleanordningen af 29.7.1814 byggede begge på sognet eller pastoratet som administrativ enhed, og i begge tilfælde blev sognepræsten den centrale administrative person som formand og daglig leder. Han fik som særlig opgave det pædagogiske tilsyn med lærer og undervisning, han fik som opgave at tage imod de fattige, skaffe dem husly og den første hjælp, herunder deres sygepleje, samt at udarbejde forsørgelsesplan, ligning og fattigregnskab. Men derudover fik han i praksis del i mange andre opgaver, der egentlig var henlagt til kommissionernes andre medlemmer – det gælder den økonomiske side af skolevæsenet og den retlige af fattigvæsenet. Vi følger endvidere præsten som altnulig-administrator, der måtte varetage opgaver med tilknytning til politi, sundheds- og jordemodervæsen, udstede attester i hobetal som en udløber af kirkebogsføringen samt bistå det øvrige samfund med nyttig oplysning om lokalsamfundene, fungere som bogspreder, pengeindsamler, endog som løntrykker. Afhandlingen er uden videre et stærkt vidnesbyrd om, at præsterne ikke sad dovne og uvirksomme i deres embeder.

Erik Nørr giver en større nyttig redegørelse for skolevæsenets og fattigvæsenets »formelle strukturer«, kommandoveje og forretningsgang. Men det afgørende for ham er at nå om bag reglerne til praksis i sognene og provstierne. Han har med omhu gennemgået ikke alene præsteembedernes, men også melleminstansernes arkiver, dvs. provstearkiverne og – for fattigvæsenets vedkommende – amsarkiverne. Det er lykkedes ham at bringe ny viden – om bl.a. skolekommissionernes mødevirksomhed, om skolepatronernes forsømmelser og fravær og om skoleforstandernes magtesløshed over for deres opgaver – mange af dem kunne end ikke

skrive deres eget navn. Det er en god idé, at Nørr for at belyse præstens rolle sammenholder de normale perioder med de situationer, da der var vakancer i præstekaldene. Det viser sig, at uden præsten kunne de modvillige lade »kabalerne imod skolelærerne blomstre«. Eksemplerne »tyder ikke på, at skolekommissionens øvrige medlemmer har kunnet eller villet passe deres hverv, når de ikke havde præsten som initiativtager« (s. 65). Præsten var i denne periode den centrale skikkelse i alle skole- og fattigspørgsmål på landet.

Men hvordan løste sognepræsterne så deres administrative opgaver i det konkrete? Det er ikke de helt almindelige og uproblematisk hverdage, der afsætter flest spor i kildematerialet. Det er konflikterne, der fylder. Det gælder også i bogen, fx i afsnittet om eksamen (s. 156 ff.): strid om eksamenstidspunkt og om, hvem der skulle være eksaminator, præsten eller læreren. Også Danske Kancelli blev inddraget og voterede, at skolekommission og præst måtte have lov at blande sig, for ellers kunne resultatet let blive »tankeløs eftersnakken og visse indøvede former«. Vi hører om arrogante skolepatroner, vrangvillige beboere, stridslystne lærere og belastede sognepræster, så at det næsten bliver uforståeligt, at systemet overhovedet kunne fungere. Men det gjorde det, hvad Nørr understreger i sin konklusion om præster og skolen: »Trods de store vanskeligheder lykkedes det i perioden 1814–41 at få forbedret bygningsforholdene og skolegangen, og samtidig blev lærerkorpset betydelig bedre. Når 1814-anordningen trods alt kom til at fungere på en sådan måde, at man kan datere det moderne skolevæsens oprindelse til året 1814, skyldes det ikke mindst gejstlighedens indsats« (s. 224).

I mange tilfælde (hvor mange sogne?) forløb det nemlig fredeligt. »Formedelst Foraars Markarbejdet og Kreaturerne Vogtning befandtes de fleste Børn at være blevne borte fra Skolen siden Examen, hvormed Præsten vel ikke var tilfreds; men da Commissionens øvrige Medlemmer paastode, at Beboerne ej kunde undvære deres Børn fra deres Forretninger hjemme, blev ingen Mulcter for Skoleforsømmelser dicterede«. Sådan stod der i skolekommissionsprotokollen i Svenstrup 1824. Og to år senere i Ellidshøj: »Det er højst ubehageligt for Commissionen, at den saaledes maae see hans Majestæts i bedste Hensigt givne Anordning om Skolegangen ufuldbyrdet; men Omstændighederne tvinge til at overbære«. Der blev ofte vist en velvalgt smidighed af præsterne.

Af mange eksempler fremgår, at præsten stod i en vanskelig mellemposition. Han var under pres ovenfra, og han kendte samtidig beboernes undertiden desperate situation. Sidstnævnte må suppleres med, at han selv ej heller var økonomisk upåvirket af beboernes velvilje: hans uvisse indtægter, dvs. en del af lønnen, der kom ind i form af offer og accidentser

fra beboerne, kunne blive reduceret, hvis han var altfor stædig. Synspunktet kommer frem flere steder i bogen, dog uden at forfatteren forsøger at give læseren en forestilling om, hvor sårbare – og forskelligt sårbare – præsterne var. Offerets andel i lønnen skiftede fra sogn til sogn – i Ellidshøj-Svenstrup var den stor; det gjorde nogle præster mere udsatte end andre.

Afhandlingen er mere dramatisk end dynamisk. Dramaet ligger i de saglige, men gribende situationer, hvor vi følger lokale magtkampe mellem myndigheder og mennesker. Det kan gælde en provsteretssag i Ellidshøj eller en diligencesag i Gravlev eller den behandling, nødstedte fattigfolk – herunder gravide kvinder – kunne komme ud for, når deres tilfælde skulle eksporteres til nabosognet. Der er også socialhistorie i denne bog. Hist og her kan spores indignation i forfatterens ordvalg.

Erik Nørr redegør som nævnt for sognepræstens konfliktfyldte position; han var både præst og administrator, forvaltede næstekærlighed og jura, skulle være sognebørnenes patriark og Kancelliets lokale kontrollør. Men var denne position statisk i perioden 1803/1814–1841? Det spørgsmål foldes ikke ud. Der kan næppe være tvivl om, at den administrative arbejdsbyrde voksede – måske mindre i forhold til skolen, skønt også her, mere inden for fattigvæsenet. Befolkningstilvæksten på landet har medført, at ikke mindst boligproblemet – husvildespørgsmålet – blev alvorligt og belastende.

Der tegnes i beskrivelsen af forholdet mellem præsterne og de efterhånden mere standsbevidste lærere en udvikling med dynamiske træk og politisk perspektiv. Forfatteren kunne med udbytte også have rejst spørgsmålet om forandringer i sognepræstens stilling til statens centrale magtapparat. Det var en periode med stærkt voksende behov for administration af befolkningen.

Under godsejerstyrets afvikling var der brug for præster med lokal og administrativ indsigt. I 1814 blev præsterne ikke henvist til at stå under lodsejerne i skolekommissionen, tværtimod – de var jo kgl. embedsmænd. I 1820 fik præsterne – som fremhævet af Sigurd Jensen – tilmed overdraget kontrollen med godsejernes bortfæstelse af fæstegårde med retsgyldigt fæstebrev. Var det udtryk for en svækkelse i positionen, når præsterne i 1830erne dog ikke opnåede politisk indflydelse gennem valgret til stænderforsamlingerne? Ændredes Kancelliets opfattelse af præsterne? Og præsternes syn på deres administrative opgaver? Afhandlingen ville have vundet, hvis forfatteren mere konsekvent havde set den lokale administration i et udviklingsperspektiv.

Sammenfattende må understreges, at bogen er en stor præstation. Den har bragt os en ny og velunderbygget viden om nøglepersonerne i

sogdenes forvaltning i de første fire årtier af forrige århundrede – en viden, der også kaster lys over præsternes virksomhed langt ud over perioden. Den har overbevisende godtgjort, at præsternes arbejde i lokalforvaltningen var »en vigtig forudsætning for det lokale selvstyre«.

Vagn Skovgaard-Petersen

HANS CHR. JOHANSEN: Dansk økonomisk statistik 1814–1980. Danmarks historie bd. 9. København, Gyldendal, 1985. 452 s. 325 kr.

SØREN GAMMELGÅRD: Billeder af dansk macro-økonomi 1818–1980, hæfte I–III, København, Gyldendal, 1985. 77 + 37 + 45 s. 69,50 kr.

Formålet med dette 9. bind af Gyldendals Danmarkshistorie er dels i en indledning at vise nogle væsentlige økonomiske udviklingslinjer over en længere periode, dels i en fyldig tabeldel at give en større række økonomiske hovedserier, så at værket kan bruges som opslagsværk. Gyldendals Danmarkshistorie er opdelt i kortere tidsafsnit efter politiske vendepunkter, men da denne opdeling gør det vanskeligt at overskue langtidstendenser, har man valgt i et selvstændigt bind at redegøre for de lange linjer i den økonomiske udvikling. Den næsten selvskevne forfatter til bindet er professor Hans Chr. Johansen, der har kunnet trække hovedparten af indholdet fra sin egen database. På denne baggrund kan det ikke overraske, at bindet som helhed er et solidt arbejde, præget af stor omhu og et betydeligt overblik.

Den større tabeldel indeholder fyldige serier over befolkningsforholdene, erhvervsudviklingen, udenrigshandelen, kommunikationen, penge- og kapitalmarkedet, arbejdsmarkedet, de offentlige finanser og nationalregnskabet. I realiteten består tabeldelen dog af to væsensforskellige afsnit, dels de almindelige serier, man venter at finde, støttende sig overvejende på de opsamlede Statistiske Tabelværker, Statistiske Undersøgelser, Sv. Aa. Hansens Økonomisk vækst i Danmark o.lign., dels en næsten hundrede sider lang fremlæggelse af finansstatistikken, hvor forfatteren på egen hånd er gået i dybden med trykt og utrykt materiale. Noterne er også vidt forskellige i de to afsnit. Mens noter og kildehenvisninger er forholdsvis nødtørftige ved de almindelige serier, dokumenteres og noteres den nye finansstatistik meget omhyggeligt. Denne forskelligartethed giver bogen et lidt ujævnt præg. På den anden side ligger den forskningsmæssige værdi i værket først og fremmest i denne nye finansstatistik. Endnu bedre ville det imidlertid have været, hvis forfatteren med